

Economische groei en democratische ontwikkeling

Economische groei en democratische ontwikkeling zijn nauw met elkaar verbonden. Dit is de kern van het betoog van Friedman. Daarvoor put hij uit economische theorieën, uit de psychologie en de moderne westerse geschiedenis. Hij laat zien dat economische groei vaker wel dan niet samengaat met de ontwikkeling naar meer openheid en tolerantie in een samenleving. De omgekeerde relatie (toename van democratie leidt tot economische ontwikkeling) is minder evident. Maar stagnatie in de economie is overduidelijk een bedreiging voor democratische waarden en normen.

Samenvatting van:

Benjamin M. Friedman, *The moral consequences of economic growth*
Alfred A. Knopf, New York, 2006, 570 p \$ 35,-

Economische groei staat centraal

Economische groei heeft dus morele gevolgen. Dat geldt voor alle landen, voor hoog ontwikkelde samenlevingen zoals de Verenigde Staten evengoed als voor ontwikkelingslanden. Of het nu gaat om de ontwikkeling van een democratische samenleving, de bestrijding van armoede, de vermindering van economische ongelijkheid of het aanpakken van problemen als gevolg van globalisering en aantasting van het milieu, de sleutel tot het antwoord ligt volgens Friedman steeds bij economische groei. Landen moeten hun economische mogelijkheden volledig benutten en vergroten. Dat geeft de beste kans op een open samenleving, tolerant, eerlijk, democratisch, met gelijke kansen en economische en sociale mobiliteit.

Met dit idee kiest Friedman duidelijk positie tegenover belangrijke opvattingen in de westerse samenleving, die juist uitgaan van de tegenstelling tussen materiele en morele argumenten. Deze opvattingen wijzen een te grote nadruk op materiele belangen af. Industrialisering en globalisering hebben overduidelijk negatieve kanten. Economische ongelijkheid en aantasting van het leefmilieu kunnen niet opgelost worden door nog meer te produceren. Friedman vindt deze benaderingen te beperkt. Maar ook het idee dat economische groei vooral aan het vrije spel van de marktkrachten moet worden overgelaten wijst hij resoluut af. De rol van de overheid is juist essentieel om een zo hoog mogelijke economische groei te bereiken.

Verlichtingsdenken

Het verlichtingsdenken uit de achttiende eeuw is een belangrijke inspiratiebron voor Friedman.

In de eerste plaats ontleent hij er een maatstaf aan om de aard van een samenleving te bepalen en dus ook om uitspraken te kunnen doen of bijvoorbeeld een samenleving meer of minder democratisch is geworden. Het morele karakter van een samenleving wordt bepaald door de mate waarin essentiële waarden aanwezig zijn. Deze waarden zijn openheid van kansen, tolerantie, economische en sociale mobiliteit, eerlijkheid en democratie. Onderzoeksinstellingen zoals Freedom House beoordelen landen aan de hand van een aantal van deze elementen (politieke rechten en burgerlijke vrijheden). Friedman maakt in zijn boek gebruik van deze moderne interpretatie van de klassieke waarden. In de tweede plaats ziet Friedman als basis voor zijn ideeën het werk van Adam Smith in Schotland en Turgot in Frankrijk. De drijvende kracht achter de ontwikkeling van de economie is in hun opvattingen de schaarste. Die ontstaat vooral door de groei van de bevolking. Het antwoord op de schaarste is tweeledig: specialisatie in de productie van goederen en diensten en de vrijwillige ruil daarvan. Een samenleving ontwikkelt zich volgens vier fasen: jagen en verzamelen, veehouden, landbouw en tenslotte handel en industrie. De economische activiteiten, die bij elk van deze fasen behoren, vragen om daarbij passende politieke instellingen en wetgeving, die dan ook ontstaan. Aldus heel kort de theorie waarbij economische veranderingen dwingend leiden tot sociale en politieke vooruitgang.

Vooruitgang

Het westerse geloof in de onvermijdelijkheid van de vooruitgang beleefde zijn hoogtij in de tweede helft van de negentiende eeuw. Tentoonstellingen in Londen (Crystal Palace, 1851), Philadelphia (Centennial Exhibition, 1876) en Parijs (Wereldtentoonstelling, 1900) getuigden ervan. Friedman behandelt drie

bronnen voor dit geloof. In de eerste plaats is er het verlichtingsdenken, dat de wetmatige vooruitgang van economie en samenleving combineerde met het belang van wetenschapsbeoefening en opvoeding. De invloed van Protestantse geloof, in de tweede plaats, berust op het combineren van het geloof in de komst van het millennium met de verplichting om in de bestaande wereld mee te werken aan de komst ervan. Daarmee kregen de dagelijkse, economische activiteiten ook een religieuze betekenis. Wereldlijk succes is een indicatie van het uitverkoren zijn. Wetenschapsbeoefening en onderwijs vervullen daarbij een essentiële rol. In de negentiende eeuw komt daar nog de drijvende kracht en de mogelijkheden van de nieuwe technologieën bij.

In de derde plaats komt de invloed van de technologie. Technische verbeteringen zorgen niet alleen voor productiviteitsverhoging en dus voor meer mogelijkheden voor maatschappelijke activiteiten, maar ze vragen ook om beter opgeleide mensen. Meer onderwijs geeft grotere kansen voor sociale mobiliteit en ontwikkelt mensen, ook als zij als loonarbeider blijven werken.

Friedman is niet doof voor de critici van de industriële ontwikkeling. Maar romantiek en marxisme waren niet de overheersende opvattingen in Engeland in de negentiende eeuw. Die bestonden uit een combinatie van onverschilligheid over de politieke en sociale instellingen, geloof in technische vooruitgang en het vaste vertrouwen in een betere samenleving.

Economische groei en de ontwikkeling van de samenleving

De relatie tussen economische groei en de toe- of afname van het democratische gehalte van een samenleving legt Friedman op het niveau van het individu en op het niveau van de samenleving.

Economische groei is omschreven als de toename van de levensstandaard voor een duidelijke meerderheid van de inwoners. De vraag of hun levensstandaard is verbeterd beantwoorden mensen meestal door zich te vergelijken met vroeger of met anderen. De stijging van de levensstandaard is het duidelijkst te meten aan de verbetering van het inkomen. Voor de meeste mensen is dat nog steeds het inkomen per gewerkt uur. Maar ook het

vertrouwen dat de levensstandaard verder zal verbeteren, niet alleen voor zichzelf, maar ook voor de kinderen en kleinkinderen is belangrijk voor het gevoel van welbevinden. Daarbij is niet zozeer het niveau van het inkomen bepalend, maar de mate van verandering ervan.

Als mensen positief en optimistisch zijn over de ontwikkeling van de eigen levensstandaard, dan is de vergelijking hoe anderen het doen niet zo belangrijk. Een groeiende economie en een stijgende levensstandaard betekenen voor de meeste mensen een stabiele positie in de samenleving. Dat leidt tot bereidheid om te veranderen, acceptatie van sociale mobiliteit van anderen en in het algemeen een open en tolerante houding.

In een stagnerende economie daarentegen overheerst de angst om te verliezen wat iemand bezit. Er ontstaat frustratie, als anderen beter af zijn of het beter doen. En dat leidt weer tot intolerantie, zelfzuchtigheid en weerstand tegen een open samenleving die individuele kansen biedt. De bereidheid elkaar te vertrouwen neemt af.

Voor een verandering in de politiek of de samenleving als geheel is het niet nodig dat alle of veel inwoners van mening veranderen. Voldoende is als een relatief klein deel een idee of opvatting intensief ondersteunt of afwijst.

Economische groei leidt tot een samenleving die opener, toleranter en democratischer wordt. Mensen zijn bereid gelijkheid van kansen te accepteren omdat het niet ten koste gaat van hun eigen levensstandaard. En zij zijn bereid extreme vormen van ongelijkheid te corrigeren, vooral ook omdat, door de economische groei, de middelen daarvoor beschikbaar zijn.

In een stagnerende economie neemt die bereidheid al snel af. Er is maar een relatief kleine groep van burgers nodig om de ontwikkeling van de samenleving een andere richting te geven.

Verenigde Staten (1865 – 2005)

Friedman gebruikt de geschiedenis van Amerika na de Burgeroorlog als eerste toets voor zijn centrale stelling. In deze anderhalve eeuw (1865 – 2005) wisselen periodes van economische groei en stagnatie elkaar af. Elke periode wordt beoordeeld op twee aspecten: (a) groei of stagnatie van de economie en (b)

Economische groei en democratische ontwikkeling

Toe of afname van de mate van openheid, tolerantie, mobiliteit, eerlijkheid en democratie. Het resultaat van deze uitgebreide analyse van acht periodes kan worden samengevat in een matrix.

vooruitgang zagen zij juist als een middel om de samenleving te verbeteren. Dat deden zij door misstanden aan de kaak te stellen. Specifieke problemen werden met concrete maatregelen aangepakt: antimonopolie

	Reacties op economische groei	Reacties op economische stagnatie
Beweging naar meer openheid, tolerantie, mobiliteit, eerlijkheid en democratie	Horatio Alger periode *) (1865 - '80) Progressieve periode (1895 - 1919) Civil rights periode (1945 - '73) Nieuw begin ? (1993 - ?)	New Deal periode (1929 - '39)
Beweging weg van meer openheid, tolerantie, mobiliteit, eerlijkheid en democratie		Populistische periode (1880 - '95) Klan periode (1920 - '29) Periode van terugslag (1973 - '93)

Figuur 1: Periodes in de Amerikaanse geschiedenis (1865-2005) naar economische en democratische ontwikkeling.

*) Deze periode is vernoemd naar Horatio Alger, de schrijver van een serie boeken met als thema: arme jongen wordt rijk en succesvol door eerlijk te blijven, hard te werken en wat geluk te hebben.

Van alle periodes worden er hier twee uitgelicht: de populistische en de progressieve periode. De tegenstelling tussen beide geeft een goed beeld van de kern van Friedmans ideeën.

In de eerste periode (Populisten, 1880 - '95) stagneert de economie. Reeds vanaf 1870 daalden de prijzen (in 10 jaar tot 1880 met 16% gemiddeld, maar de landbouwprijzen daalden met 28%). Vanaf 1880 stagneert de economie en van 1892- '95 is sprake van een sterke depressie. De samenleving reageert daarop door zich af te sluiten. Tolerantie tegen alles wat anders is neemt af: discriminatie van immigranten, negers, katholieken en joden. Modernisering en industrialisatie brengen veranderingen met zich mee waar verzet tegen komt. Er ontstaat een paranoïde politieke stijl, die de tegenspoed van Amerika wil verklaren uit vijandelijke samenzweringen. Het populisme had vooral aanhang op het platteland en in kleine steden. William Jennings Bryan was de grote aanvoerder. Zijn pogingen om president te worden (in 1896 en 1900) mislukten. Het einde van de beweging kwam door de aantrekkende economie, waar nu ook de boeren van profiteerden.

De angst, dat grote commerciële belangen het Amerikaanse individualisme, de politieke vrijheid en de democratie bedreigden verdween niet met de economische groei in de periode van 1895 - 1919. Maar de reactie van de progressieven (overwegend met een stedelijke en middenklasse achtergrond) was een geheel andere dan die van de populistten. Economische groei en technologische

wetgeving, versterking democratische rechten, uitbreiding sociale wetgeving, met name door de afzonderlijke staten en herverdeling van de welvaart door het invoeren van belasting op het inkomen.

Van alle onderzochte periodes is de New Deal de uitzondering. In een tijd van een hevige economische depressie onderneemt de overheid een van de grootste sociale programma's uit de Amerikaanse geschiedenis. Daarmee aanvaardt de overheid voor het eerst de verantwoordelijkheid voor zowel een gezonde economie als voor het welzijn van de burgers. De veelal zeer pragmatische maatregelen richten zich op sociale ondersteuning, stimulering van de economie en het verbeteren van de sociale zekerheid en de arbeidsomstandigheden. Friedman verklaart het uitzonderlijke karakter door (a) de persoonlijkheid van Roosevelt, (b) het feit dat de depressie iedereen trof en (c) de dreiging van het fascisme en het communisme.

Hoe geldig is Friedman's stelling ?

Friedman laat zien, dat met één belangrijke uitzondering zijn stelling van het samengaan van economische groei en democratische ontwikkeling opgaat voor de Verenigde Staten. Maar geldt die stelling ook voor andere landen en geldt die ook in de huidige tijd? Daartoe analyseert Friedman in de eerste plaats de moderne geschiedenis van Engeland, Frankrijk en Duitsland. Met name Frankrijk en Duitsland kennen periodes met ingrijpende veranderingen in de politieke en sociale orde. Toch bevestigt de geschiedenis van de drie landen de stelling van Friedman.

Er zijn in die landen ook belangrijke uitzonderingen, vergelijkbaar met de New Deal, al zijn die periodes minder ingrijpend. In Duitsland zijn het de hervormingen die Bismarck onderneemt (1883 – '89), in Engeland de sociale hervormingen door Asquith (1908 – '11) en in Frankrijk de hervormingen in 1936. Er zijn ook periodes waarin aan democratische rechten afbreuk wordt gedaan terwijl er toch sprake is van economische groei, onder meer de Parijse Commune (1871) en het Poujadisme (1956 – '58) in Frankrijk en de immigratiebeperkingen (1962 en 1968) in Engeland.

In de tweede plaats legt Friedman het verband tussen economische groei en democratische ontwikkeling voor ca. 200 landen. Daarbij wordt de ontwikkeling van het gemiddeld inkomen per hoofd van de bevolking (gecorrigeerd voor verschillen in de kosten van levensonderhoud) van 1978 tot 2003 vergeleken met de score op politieke rechten en burgerlijke vrijheden volgens Freedom House in 2003. Er is een duidelijk positief verband. De grote uitzondering is China. Een zeer hoge economische groei gaat daar gepaard met een zeer beperkte mate van democratie.

De conclusie is dat er een verband bestaat tussen economische groei en de uitbreiding van politieke rechten en burgerlijke vrijheid. Het is een statische verband, waarop uitzonderingen bestaan. Daarmee wordt de stelling niet ontkracht, maar het maakt duidelijk dat naast economische ook andere factoren een rol spelen. Zo is het onjuist om bijvoorbeeld de opkomst van het nationaal-socialisme in Duitsland alleen uit economische factoren te verklaren. Maar de periode past wel in het door Friedman beschreven patroon.

Een stijgende levensstandaard bevordert de ontwikkeling van democratische instellingen. Het grote belang dat aan onderwijs wordt gehecht helpt om één van de voorwaarden voor economische groei te realiseren. De efficiënte allocatie van productiemiddelen, een andere voorwaarde, wordt in een democratie soms bevorderd (rol van oppositie en pers, rechtszekerheid, inkomenshervreiding etc.) soms belemmerd (traagheid besluitvorming, macht belangengroepen om beschermende maatregelen af te dwingen). Per saldo is het niet duidelijk of democratie economische groei

belemmert of juist bevordert. Het is daarom onwaarschijnlijk dat er vanzelf een opgaande spiraal in een land ontstaat waarbij democratische ontwikkeling en economische groei elkaar wederzijds versterken. Het omgekeerde effect is echter wel regelmatig te zien. Er ontstaat een negatieve spiraal, waarin een gesloten samenleving en een ondemocratisch bestel de ontwikkeling van onderwijs en andere manieren van inkomensverdeling blokkeren en de economische stagnatie de ontwikkeling van een meer open en democratische samenleving blokkeert.

De betekenis van de sociale middenklasse

Economische groei en toename van democratie wordt in alle landen gedragen door de sociale middenklasse. Of het nu om ontwikkelingslanden of om westerse landen gaat, niet de armoede, het succes van de allerrijksten of de werkloosheid is het kernprobleem, maar de levensstandaard van de middengroepen.

Ontwikkelingslanden, die een proces van industrialisering en modernisering doormaken, zijn meer nog dan geïndustrialiseerde landen afhankelijk van economische groei om de problemen van armoede, toenemende ongelijkheid, economische concurrentie en aantasting van het milieu aan te pakken. Economische groei schept extra middelen die het vinden van oplossingen vergemakkelijken. De ervaringen met het sluiten van compromissen op economische terrein vloeit over naar andere maatschappelijke terreinen. Zo kan een toleranter samenleving ontstaan. Er ontstaat vertrouwen tussen mensen, dat niet primair op het verband van familie of clan is gebaseerd. Een middenklasse die groeit en evenwichtig over de samenleving is verdeeld, is voor deze ontwikkeling van groot belang. Friedman wijst op de positieve aspecten van globalisering daarbij. Globalisering vermindert de inkomensongelijkheid tussen landen. Outsourcing naar ontwikkelingslanden leidt tot een lager inkomen in het Westen door werkloosheid en tot een hoger inkomen in ontwikkelingslanden door meer werkgelegenheid. Maar de grootste invloed van globalisering op het verschil in inkomens tussen landen is dat het mogelijkheden biedt die door landen verschillend worden benut. Landen die liberaliseerden, zoals China,

profiteren ervan en anderen die niet verkozen te liberaliseren, zoals Myanmar, bleven achter. In de Verenigde Staten is de grootste probleem de stagnerende levensstandaard van de grote middengroep van de Amerikaanse bevolking.

De rol van de overheid

Friedman ziet de rol van de overheid als essentieel bij het bevorderen van de economische groei. Het overheidsbeleid moet erop gericht zijn groei te bevorderen, die consistent is met een eerlijke en open samenleving. De rol van de overheid is tweeledig. Kern van het beleid is de stimulans om in productiemiddelen te investeren. Daarbij gaat het zowel om kapitaalgoederen (machines, hardware en software) als om kennis en kunde van mensen. Daarnaast is een beleid nodig om de negatieve effecten van economische groei, met name voor het milieu te bestrijden. Economische groei leidt weliswaar tot het beschikbaar komen van meer

middelen om de milieueffecten te bestrijden. Maar daarvoor is een actief overheidsbeleid onmisbaar. Alleen zo kan een combinatie van factoren ontstaan, die een duurzame ontwikkeling mogelijk maken: verhoging levensstandaard, beperking bevolkingsgroei en inzet van technologische oplossingen.

Hoe de overheid tekort schiet laat Friedman zien aan de hand van het beleid van de regering Bush in de afgelopen jaren. Onvoldoende investeringen in kennis en kunde van mensen en stagnatie van de inkomens van de middenklasse bedreigen een duurzame economische groei en het vertrouwen in de vooruitgang. En die zijn juist nodig willen de Verenigde Staten de energie, de middelen en – het belangrijkste van alles – de menselijke instelling vinden die samen een open, tolerante en democratische samenleving mogelijk maken.

Frank Backer
20 juni 2007

gepubliceerd in:
Management Executive jrg 5 nr. 3 (mei/juni 2007), pp.50-53